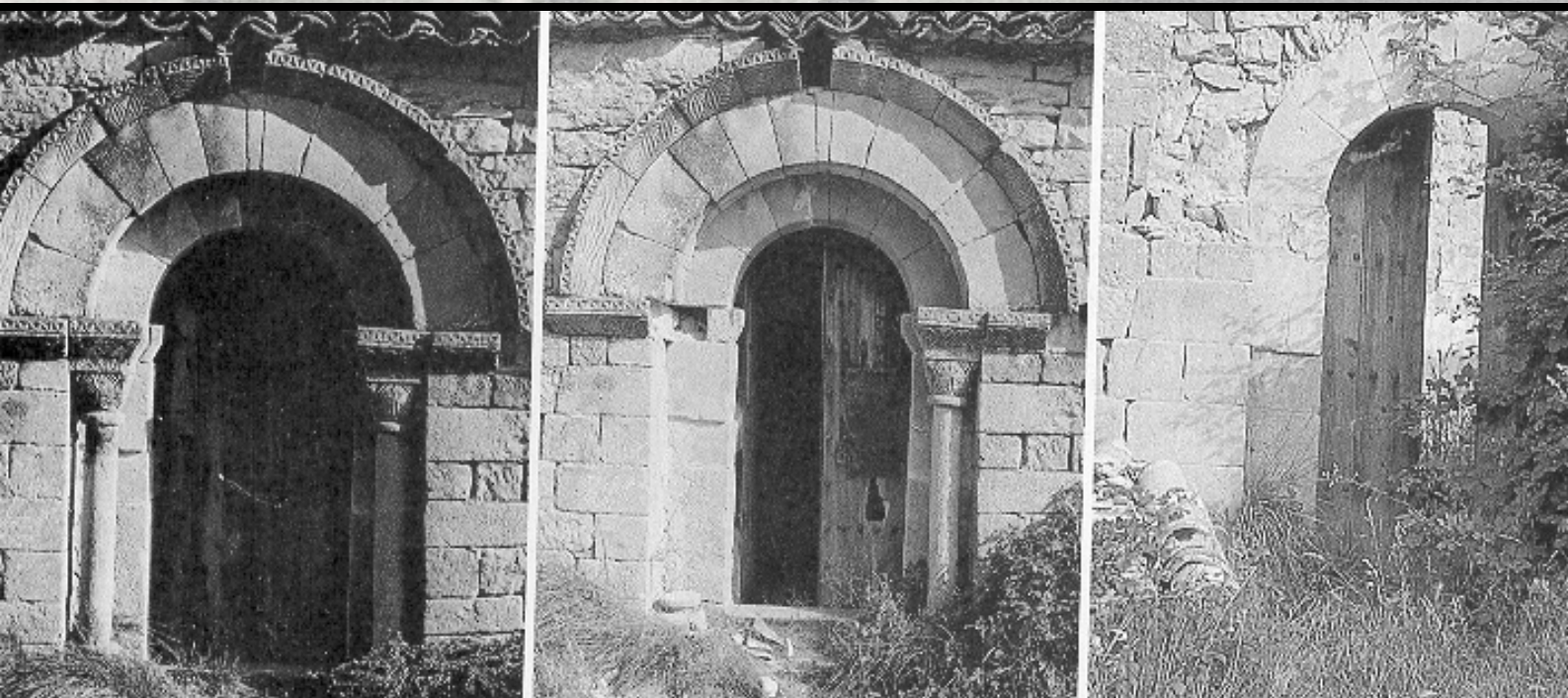

L'ESPOLI DEL PATRIMONI
ARQUEOLÒGIC I
HISTÒRIC-ARTÍSTIC: L'ALT PIRINEU
CATALÀ AL SEGLE XX.

JORDI CAMPILLO QUINTANA

Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia

Programa de Doctorat:

Socioeconomia de la Prehistòria a la Baixa Romanitat (bienni 1998-2000)

**L'ESPOLI DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC
I HISTÒRIC-ARTÍSTIC: L'ALT PIRINEU
CATALÀ AL SEGLE XX.**

Jordi Campillo Quintana

Tesi Doctoral dirigida per:

Dr. Josep Padró i Parcerisa

Catedràtic d'Història Antiga

Foto de la portada: Procés d'espoli de la capçalera de l'església de la Sala (Bages). Font: Rivero San José, J.Mª 1977. *Una Catalunya que hemos de salvar*. Tarragona: Ediciones de Cámara.

al Manel i a la Gemma

AGRAÏMENTS.....	8
PRÒLEG.....	14
1.INTRODUCCIÓ	20
2. PATRIMONI CULTURAL VERSUS ESPOLI; CONCEPTES I PUNTS DE PARTIDA.	32
2.1) APROXIMACIÓ AL CONCEPTE DE PATRIMONI CULTURAL.....	34
2.2) L'ESPOLI, DES D'UN PUNT DE VISTA TERMINOLÒGIC I LEGAL AVUI.....	39
2.3) EL CONTEXT DE L'ESPOLI I LES CAUSES	42
2.3.1) <i>Els condicionants econòmics: el negoci fraudulent de l'art i les antiguitats.....</i>	<i>44</i>
2.3.2) <i>Les guerres i els períodes d'inestabilitat política i social.....</i>	<i>57</i>
2.3.3) <i>Els condicionants de tipus polític; reivindicacions de caire nacionalista i els condicionants estratègics.....</i>	<i>61</i>
2.3.4) <i>Els condicionants religiosos, simbòlics, les creences i les supersticions.....</i>	<i>68</i>
2.3.5) <i>D'altres condicionants: psicològics, reivindicatius, etc.....</i>	<i>71</i>
2.3.6) <i>El Vandalisme.....</i>	<i>73</i>
2.4) VISIÓ DE L'ESPOLI AL MÓN ACTUAL; CARACTERÍSTIQUES GENERALS	75
2.4.1) L'ESPOLI A L'EUROPA ACTUAL	79
2.4.1.1) <i>Espanya.....</i>	<i>81</i>
2.4.1.2) <i>França.....</i>	<i>87</i>
2.4.1.3) <i>Itàlia.....</i>	<i>92</i>
2.4.2) <i>Els altres continents.....</i>	<i>94</i>
2.4.2.1) <i>El continent africà.....</i>	<i>97</i>
2.4.2.2) <i>El continent asiàtic.....</i>	<i>100</i>
2.4.2.3) <i>Sud-Amèrica.....</i>	<i>102</i>
3. METODOLOGIA PER A L'ESTUDI DE L'ESPOLI ARTÍSTIC I ARQUEOLÒGIC A L'ALT PIRINEU.....	104
3.1) ELS OBJECTES D'ESTUDI.....	106
3.1.1) <i>Mobiliari.....</i>	<i>108</i>
3.1.2) <i>Pintura, escultura civil i religiosa i els objectes litúrgics.....</i>	<i>109</i>
3.1.3) <i>Els materials etnològics.....</i>	<i>111</i>
3.1.4) <i>Els objectes arqueològics i paleontològics.....</i>	<i>112</i>
3.1.5) <i>El patrimoni bibliogràfic i documental.....</i>	<i>115</i>
3.1.6) <i>Les peces úniques. L' "unicum".....</i>	<i>117</i>
3.2) LES FONTS D'INVESTIGACIÓ.....	120
3.2.1) <i>Les fonts escrites.....</i>	<i>122</i>
3.2.1.1) <i>Fons d'hemeroteca. La documentació escrita dels mitjans de comunicació i les publicacions periòdiques editades per diferents institucions.....</i>	<i>122</i>
3.2.1.2) <i>Els fons d'arxius.....</i>	<i>125</i>
3.2.1.3) <i>Els fons bibliogràfics.....</i>	<i>137</i>
3.2.1.4) <i>Els fons estadístics.....</i>	<i>138</i>
3.2.1.5) <i>Les noves tecnologies i la informació en xarxa.....</i>	<i>142</i>
3.2.2) <i>Els fons audiovisuals.....</i>	<i>143</i>
3.2.3) <i>Les fonts orals: Les entrevistes personals: Vivències personals de víctimes, autors, policies especialitzats, testimonis, tècnics en patrimoni i aficionats.....</i>	<i>144</i>
4. L'ESPOLI ARTÍSTIC I ARQUEOLÒGIC A L'ALT PIRINEU DURANT EL SEGLE XX I PRIMERIES DEL XXI.	150
4.1) ALGUNS ANTECEDENTS HISTÒRICS D'ESPOLI AL PIRINEU	153
4.2) INÍCIS DEL SEGLE XX. LA DESCOBERTA DEL PATRIMONI PIRINENC: ESPOLI O SALVAMENT? (1900-1936).....	160
4.2.1) <i>Situació socio-econòmica de l'Alt Pirineu català 1900-1936.....</i>	<i>162</i>
4.2.2) <i>Marc legal.....</i>	<i>163</i>
4.2.3) <i>Consideracions sobre la situació del patrimoni cultural: Redescoberta i revalorització versus migració.....</i>	<i>169</i>
4.2.4) <i>El patrimoni i el seu entorn: entre el negoci i la il·legalitat.....</i>	<i>185</i>
4.2.5) <i>Els escenaris del crim a partir de la documentació: els llocs i els objectes.....</i>	<i>189</i>

4.2.6) <i>Conclusions a nivell de període</i>	194
4.3) LA GUERRA CIVIL I LA POSTGUERRA (1936-1960)	196
4.3.1) <i>Situació socio-econòmica de l'Alt Pirineu català 1936-1960</i>	198
4.3.2) <i>Marc legal i consideracions sobre la situació del patrimoni cultural</i>	199
4.3.3) <i>Els fets de juliol de 1936: l'escenari</i>	204
4.3.4) <i>La destrucció en números al Bisbat d'Urgell</i>	210
4.3.5) <i>Episodis de destrucció i salvament. Un exemple: la Cerdanya</i>	215
4.3.6) <i>Situació del patrimoni a la postguerra, alguns episodis d'espoli</i>	227
4.3.7) <i>Conclusions del període</i>	233
4.4) CRISI I DESPOBLAMENT DE LA MUNTANYA. A LA RECERCA D'UN PATRIMONI NOVAMENT OBLIDAT (1961-1984).....	238
4.4.1) <i>Situació socio-econòmica de l'Alt Pirineu català, 1961-1984</i>	240
4.4.2) <i>Marc legal</i>	241
4.4.3) <i>Consideracions sobre la situació del patrimoni cultural</i>	243
4.4.4) <i>Els personatges</i>	251
4.4.5) <i>Els escenaris del crim a partir de la documentació: els llocs i els objectes</i>	256
4.4.6) <i>Conclusions de període</i>	279
4.5) LES ÚLTIMES DUES DÈCADES (1985-2004).....	286
4.5.1) <i>Situació socio-econòmica de l'Alt Pirineu català 1985-2004</i>	288
4.5.2) <i>La protecció legal actual. La vessant penal i l'administrativa</i>	290
4.5.2.1) <i>Les figures delictives penals actuals en el món de l'art: (robatoris, furts, apropiacions indegudes, estafes, etc)</i>	290
4.5.2.2) <i>La vessant administrativa</i>	296
4.5.3) <i>Consideracions sobre la situació del patrimoni cultural</i>	298
4.5.4) <i>Els lladres d'art: entre el mite i la realitat</i>	302
4.5.5) <i>La comercialització: personatges i modus operandi</i>	311
4.5.6) <i>Els escenaris del crim en la documentació: els llocs i els objectes</i>	315
4.5.7) <i>Conclusions del període</i>	371
4.6) PANORAMA DE L'ESPOLI A LA CATALUNYA DELS DARRERS VINT-I-CINC ANYS.....	376
4.6.1) <i>Els anys vuitanta</i>	379
4.6.2) <i>Els últims quinze anys</i>	390
5. CONCLUSIONS	400
6 BIBLIOGRAFIA	408
7 ANNEX	466

Agraïments.

Quan es llegeix una tesi d'arqueologia, els doctorans tenen el costum d'agrair generalment l'ajuda facilitada pels directors d'excavació, els responsables de magatzems, dibuixants, etc., en definitiva a tots aquells que els han facilitat els materials pel seu estudi. Nosaltres no volem trencar aquesta tradició, no volem ser menys. Ho tenim una mica més difícil, és cert, no tenim com a material uns elements físics, exhumats de jaciments arqueològics i conservats en magatzems on resten més o menys ben inventariats o catalogats. Nosaltres, més aviat, tractem amb elements bàsicament immaterials, com són les informacions, majorment orals i escrites.

Així doncs, volem agrair a investigadors d'aquests o altres temes relacionats, restauradors, antiquaris, drapaires, policies, testimonis de primera fila que amb les seves vivències han vist com es perdien elements irrecuperables de la nostra història. També a totes aquelles institucions i privats que ens han permès accedir a documentació diversa.

Agraïm al nostre director, Dr. Josep Padró i Parcerisa haver acceptat la direcció d'aquesta tesi i haver col·laborat amb l'aportació de documents fotogràfics de gran vàlua històrica.

Agraïm al diari *Segre* i molt especialment a la seva responsable d'Arxiu, la Yolanda Gili, la seva ajuda desinteressada en el buidat de l'hemeroteca del seu diari, així com les dels diaris *Diario de Lérida* i *La Mañana*, a la recerca de notícies referents a la temàtica que hem tractat en aquesta tesi. També a la Cynthia Sans, corresponsal del diari *Segre* a les comarques pirinenques, que ens va servir d'enllaç amb el diari en un primer moment.

Agraïm al Centre d'Informació i d'Investigació del Patrimoni Arquitectònic Català (CIPAC) i a la seva responsable, l'Anna Busom, haver posat a la nostra disposició tots els materials bibliogràfics i els buidats periodístics dipositats a la Direcció General de Patrimoni Cultural. A més l'haver-nos facilitat bibliografia procedent de

centres d'investigació internacional, així com, coordinar i gestionar el préstec d'aquestes obres. També a la Pilar García, que amablement ens va atendre i ens donà el suport tècnic necessari en aquestes mateixes dependències.

Agraïm al Jutjat de Primera Instància i Instrucció de la Seu d'Urgell i a la seva Secretària Judicial, la Violeta Chamorro, les facilitats que ens va oferir per a poder treballar els fons de l'Arxiu Judicial. També, al Secretari Judicial del Jutjat de Primera Instància i Instrucció de Puigcerdà, que ens permeté consultar els fons judicial generats pel partit Judicial de Puigcerdà i custodiats a l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya.

Agraïm a l'Arxiu del Bisbat d'Urgell i sobretot a mossèn Jesus Castells la gentilesa en oferir-nos tot tipus d'informacions referents a temes relacionats amb el patrimoni històric-artístic del Bisbat, a les seves constants aportacions de bibliografia i als comentaris d'extraordinària importància per aquesta tesi.

Agraïm a l'Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà (ACPS), a l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya (ACCE) i als seus respectius directors, la Carme Maria Marugan i el Sebastià Bosom, la gentilesa en deixar-nos consultar els seus fons. A més a més, agraïm a en Sebastià Bosom les seves puntualitzacions en la redacció de l'apartat referent als fons arxivístics.

Agraïm als Mossos d'Esquadra Jordi Farré i Rosa Maria Remolins, agents del Grup de Medi Ambient del Pirineu Occidental (GRUMAP) i del Grup de Rural de l'Alt Urgell, respectivament, la seva aportació al coneixement d'alguns fets dels què han tingut notícia durant el desenvolupament de la seva activitat laboral. Així mateix, aprofitem per animar-los a continuar en una línia de treball marcada ja per una reeixida protecció del medi ambient i del patrimoni cultural pirinenc, tot i les dificultats amb què en ocasions es troben.

Agraïm al Grup de Patrimoni Històric de Mossos d'Esquadra, i concretament al Tomàs Rabadan i al Miguel Ángel Rodríguez, la gentilesa en oferir-nos els seus reculls estadístics.

Agraïm al membre de la Guardia Civil que va tenir l'amabilitat de recopilar i trametre'ns un recull estadístic on constaven totes les denúncies recollides al Principat durant els últims vint anys.

Agraïm a l'Àrea de Recerca i Documentació del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i a la seva Cap, la senyora Gemma Hernández, l'oferiment del llistat d'expedients instruïts a tota Catalunya pels Serveis Jurídics del Departament de Cultura, en els darrers vint anys. També a la Maite Mascort i en Ramon Ten que gentilmente ens van aclarir alguns dels dubtes en relació a aquests expedients.

Agraïm als Serveis Territorials de Cultura de Lleida i a l'arqueòleg territorial, el senyor Josep Gallart, que ens oferí el llistat d'expedients instruïts a la província de Lleida pels Serveis Jurídics del Departament de Cultura.

Agraïm a la Biblioteca de la Fundació Paul Getty (Califòrnia, EEUU) i als seus responsables la tramesa de bibliografia especialitzada i la celeritat amb què ho van fer.

Agraïm al diari *Regió 7* i al seu director de fotografia, el Salvador Redó, les seves valuoses informacions i l'aportació de documents fotogràfics del seu arxiu.

Agraïm a totes les persones que ens han permès entrevistar-les durant el decurs de la investigació: Angels Casadesu, Cristina Castellà (Centre d'Interpretació d'Art Romànic de la Vall de Boí), Erik Van de Berghe, Francesc Pociello, Jordi Pasques, Jean Louis Blanchon, Joan Pous, Mossèn Joan Caseny, Mossèn Jesús Castells, Pere Lasús, Diego Martín, Enriqueta Prior, Ramon Salvans, Ramon Canal i als diversos especialistes policials dels qui n'hem preferit mantenir l'anonimat. A en Ramon Canal, a més a més, l'hem d'agrair que hagi compartit amb nosaltres els seus coneixements d'art, sobre el mercat d'obres d'art i la orientació bibliogràfica.

Agraïm al Dr. Jaume Buxeda la seva aportació a la interpretació de les dades estadístiques i les seves valuoses consideracions sobre l'enfocament i estructura de la tesi.

Agraïm a l' Equip de Recerca Arqueomètrica de la Universitat de Barcelona (ERAUB) la facilitació de mitjans tècnics que ens van oferir durant tot el procés de redacció de la tesi. Així mateix a tots els seus investigadors, Evanthia Tsantini, que a més a més es va encarregar del disseny de la portada, Verónica Martínez, Llorenç Vila, Javier García Iñáñez i al Dr. Alexander Schwedt, els qui sempre ens han donat mostra d'una gran professionalitat i d'una insuperable dosi de paciència respecte de la nostra persona. Volem també recordar molt especialment a la Marisol Madrid amb la què hem seguit un procés paral·lel en l'elaboració de les nostres respectives tesis, de recolzament i suport anímic. També al Miguel Àngel Cau, el qual comparteix espai físic de treball amb el grup i qui, puntualment, ens ha ofert la seva ajuda tècnica.

Agraïm a l'Arxiu Gavín i al seu arxiver, en Josep Sansalvador, la deferència en oferir-nos tot un seguit de reculls de premsa de gran interès, així com la de trametre'ns material fotogràfic relatiu a peces artístiques de les comarques pirinenques i la de posar-nos en contacte amb persones que van conèixer, de primera mà, episodis d'espoli en aquelles contrades.

Agraïm a l'Institut d'Estudis Ilerdencs (IEI) i a la Biblioteca General de Lleida, l'haver-nos permès consultar els seus fons d'hemeroteca relatius als diaris *Segre*, *La Mañana* i *Diario de Lérida*.

Agraïm, molt especialment, a la Marta Rodríguez la seva gran aportació a la correcció del text definitiu i tot el seguit d'indicacions de tipus lingüístic al llarg de la redacció de la tesi.

Agraïm, així mateix, a totes aquelles persones que han contribuït amb comunicacions de diversa índole, com Josep Tugues, Ignasi Ros i Jordi Abella (Ecomuseu de les Valls d'Àneu), Albert Villaró (Arxiu Municipal de la Seu d'Urgell), Meritxell Greoles, Clara Arbues, Mossèn Ramon Vila o Miguel Àngel Rodríguez. A

en Manel Beneria, que ens va posar en contacte amb diferents comunicants de l'Alta Ribagorça i que, a més a més, ens va oferir valuoses informacions d'aquesta mateixa comarca.

Agraïm al Dr. Xavier Roigé, Cap d'Estudis del Departament d'Antropologia de la Universitat de Barcelona, i a la Dra. Rocío Da Riva, investigadora "Ramón y Cajal", les consideracions de tipus tècnic, sobre l'estructura de la tesi i les correccions a la redacció d'alguns dels capítols.

Agraïm a totes aquelles persones que d'una forma o una altra han col·laborat en fer possible aquest estudi: amics com na Margarita Castillo i en Miguel Àngel Zapater, dinamitzadora cultural de Tauste i *Guarda de Monumentos* al Gobierno de Aragón, respectivament, que han recollit notícies a la premsa i ens han tingut informats de qualsevol fet rellevant i d'interès per a aquest estudi. A la Maribel Rabasa, les oportunes observacions sobre l'apartat dels fons arxivístics. A la meva amiga Esther Canal, responsable de la Biblioteca de Tremp, les constants aportacions de bibliografia i notícies d'interès per a la tesi. Als amics Judith Brull i Ricard Cerni, pel seu recolzament i suport en la traducció d'obres de l'anglès al català.

Agrair a la meva amiga, Lurdes Rabat, el seu suport anímic en moments difícils, donant mostres d'una gran paciència i aguantant interminables tardes parlant d'espoli i regades amb litres de cafè.

Agrair, també, perquè no dir-ho, a la capacitat d'observació de l'Euge, la meva mare, que en acabar de llegir tot el llistat d'agraïments, va comentar: -¿Y toda esta gente te ha ayudado?; pero entonces, ¿tú que has hecho?-

Per últim, no voldríem acabar sense fer una menció especial als lladres, als especuladors immobiliaris, als constructors sense escrúpols i, com no, a alguns alcaldes i regidors de cultura d'alguns municipis, que gràcies a la seva acció o bé omissió en forma de desídia, han fet possible trobar exemples interminables per alimentar aquesta tesi i, de passada, perdre una pàgina important del nostre

patrimoni que el poble havia posat en les seves mans. A tots ells, en especial a aquests últims, gràcies.

Pròleg

Aprofitant la nostra dedicació professional actual, vinculada al món policial, i la nostra formació com a arqueòleg, professió a la què ens hem dedicat durant molts anys -i a la que encara estem molt lligats-, vam creure oportú i atraient cercar un tema d'investigació que fusionés les nostres dues dedicacions professionals.

A primer cop d'ull, la barreja de les dues formacions havia de comportar una major facilitat per a treballar la temàtica; una modesta base legal, fruit de la nostra ocupació actual, sumada a coneixements tècnics, bibliogràfics i contactes amb gent vinculada al patrimoni històric, bagatge que arrossegàvem de la nostra activitat laboral com a arqueòleg.

A tot això, calia afegir que el tema no ens resultava nou, des de feia alguns anys impartíem classes sobre protecció del patrimoni al "Màster sobre museologia i gestió del patrimoni" que organitza el Departament d'Antropologia de la Universitat de Barcelona i, més recentment, al Graduat Superior d'Arqueologia del Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia de la mateixa Universitat. La preparació de les classes ens havia permès ampliar la bibliografia especialitzada, els contactes amb especialistes policials, amb tècnics en patrimoni històric, professionals lliberals, etc.

Malgrat tot, el camí a seguir no s'albirava pla, ni molt menys. Érem conscients de les dificultats que comportaria. Ja preveiem, tot just començar, que els problemes sorgirien, bàsicament, en dues direccions: una primera, a nivell tècnic, condicionada pel buit de treballs d'aquesta temàtica, la dificultat del plantejament de la investigació, la recerca i la selecció de les fonts que utilitzaríem en un camp pràcticament verge, la forma amb què tractaríem i analitzaríem una informació molt dispersa i fragmentada, etc., i una segona, a nivell personal, en relació a la dedicació que podríem invertir en la investigació.

Pel que fa al primer dels problemes, el tècnic, lluny de ser un obstacle insalvable, ens motivava a encetar un nou camp d'investigació, inèdit fins aleshores i, per tant, convertir-lo en pioner. Certament, els primers moments van comportar una profunda desorientació metodològica; no hi havia, en primera instància,

especialistes a qui recórrer i els professors universitaris consultats, tot i que trobaven la proposta temàtica força original i atractiva, cap d'ells no s'atrevia a decidir quin havia de ser l'enfocament correcte. Malgrat tot, la desorientació inicial es va anar corregint a mesura que passaven els mesos i augmentaven les informacions. La progressiva recollida de materials i les consideracions tècniques proposades per alguns dels nostres col·laboradors, ens permetien anar configurant la fesomia, sobretot a nivell estructural, que hauria d'adoptar la tesi, a fi i efecte d'obtenir una major rendibilitat científica.

A tot això calia afegir l'adopció d'una forma nova de treball, diferent a la que havíem fet servir en altres estudis d'investigació, ara més propera a tècniques d'investigació antropològiques (entrevistes personals, etc.) que no pas a les que ja ens eren familiars, les de la investigació arqueològica.

El segon dels problemes tenia una solució més difícil, ja que la nostra ocupació laboral no ens permetia donar a la tesi una dedicació exclusiva; la investigació es desenvoluparia, doncs, fora de les hores de feina. Això implicava una discontinuïtat, però també un progressiu esgotament físic i intel·lectual que s'agreujava amb el pas del temps i que dificultà extraordinàriament l'elaboració final de la tesi, sobretot durant el procés de redacció. Precisament és aquest, com saben la majoria d'investigadors embarcats en una empresa d'aquest tipus, el moment més complicat i el que requereix d'una major concentració i continuïtat en el treball.

Tampoc no hem disposat de cap tipus de beca que ens permetés alleugerir les càrregues econòmiques conseqüència dels desplaçaments, la compra de materials, les còpies de documents, etc., si bé cal dir que, puntualment, hem comptat amb la col·laboració de centres o institucions que, de forma desinteressada, ens han facilitat els mitjans tècnics necessaris per a dur a terme la feina¹.

---

¹ En aquest punt volem agrair molt especialment la deferència d'institucions com l'Equip de Recerca Arqueomètrica de la Universitat de Barcelona (ERAUB) o del Centre d'Informació i d'Investigació del Patrimoni Arquitectònic Català (CIPAC).

No obstant això, i malgrat tot, l'elaboració de la tesi ha estat un procés interessant, enriquidor i, fins i tot, divertit en alguns moments, la qual cosa ens confirma que l'elecció d'aquest tema va ser tot un encert. A més a més, esperem que aquest treball serveixi, si més no a nivell metodològic, a d'altres investigadors a l'hora d'elaborar treballs en aquest camp; potser aplicables a d'altres zones de Catalunya i de l'estat espanyol.